سنڌ حڪومت

آبپاشي کاتو

ٻوڙ جو پاڻي ذخيرو ڪرڻ لاءِ لٽ ندي تي 4 ننڍن ڊئمن جي اڏاوت لاءِ ماحولياتي ۽ سماجي تجزئي جو خلاصو

سنڌ فلڊ ايمرجنسي ريهيبليٽيشن پروجيڪٽ

(ايس ايف اي آر پي)

ايس ايف اي آر پي

پروجيڪٽ امپليمينٽيشن يونٽ

(آبپاشي کاتو)

اپريل، 2023

ائسوسيئيٽ ڪنسلٽنگ انجنيئرس ايس لميٽيڊ
ريجنل آفيس (ڏکڻ)
ڊي- 288، ڪي ڊي اي اسڪيم نمبر 1، اسٽيڊيم روڊ ڪراچي-75350،
فون: 34141173، 34141172 (92-21)
فيڪس: 34141175 (92-21) اي ميل: www.acepakistan.com، acesouth@gmail.com
پروجيڪٽ آفيس
ڊي، 266، ڪي ڊي اي اسڪيم-1، اسٽيڊيم روڊ ڪراچي- 7535 اي ميل: 50dams@gmail.com
فون: 34125202 (92-21)

ٻوڏ جو پاڻي ذخيرو ڪرڻ لاءِ لٽ ندي تي 4 ننڍن ڊئمن جي اڏاوت لاءِ ماحولياتي ۽ سماجي تجزئي جو خلاصو

سنڌ فلڊ ايمرجنسي ريهيبليٽيشن پروجيڪٽ تحت ٻوڏ کان بچاءُ لاءِ بنيادي ڍانچي، آبپاشي ۽ نيڪال جي نظام جي بهتري سان گڏ ننڍن ڊئمن ۽ حفاظتي بندن جي مرمت سوڌو ننڍين ڊئمن جي اڏاوت ڪئي ويندي، تہ جيئن ٻوڏ جي وهڪرن سبب ٿيندڙ تباهيءَ کي گهٽائي سگهجي.

مٿي ڄاڻايل اپائن کانسواءِ تجويز ڪيل منصوبن تي ڪم سان هڪ ڪروڙ 20 لک آبادي، 18 لک 10 هزار عمارتون ۽ 37 لک 70 هزار ايڪڙ زمين تي پوکيل فصلن کي مستقبل ۾ جابلو وهڪرن ۽ ٻوڏ جي پاڻي کان بچائي سگهجي ٿو.

هن منصوبي جا مُکيہ پاڱا هيٺ ڄاڻايل آهن:
پاڱو 1: بنيادي ڍانچي جي بحالي، پاڱو 2: جياپي ۽ آمدني جي ذريعن لاءِ مدد، پاڱو 3: قدرتي آفتن کي منهن ڏيڻ جي صلاحيت ۾ واڌ لاءِ ادارتي سگهہ ۽ فني امداد، پاڱو 4: منصوبي جي اپائن ۽ سرگرمين تي خرچ ۽ پاڱو 5: قدرتي آفتن دوران هنگامي اپاءَ.

تجويز ڪيل منصوبو پاڱي هڪ جي ذيلي حصي 1.1 ۾ اچي ٿو: آبپاشي جي پاڻي ۽ ٻوڏ جي وهڪرن کي ذخيرو ڪرڻ واري ڍانچي جي بحالي. ايس ايف اي آر پي جي ذيلي حصي 1.1وسيلي آبپاشي جي پاڻي ۽ ٻوڏ جي وهڪرن کي ڪنٽرول ڪرڻ واري ڍانچي جي بحالي. سنڌ سرڪار پاران ٻوڏ کان بچاءُ لاءِ آبپاشي کاتي (SID) وسيلي شروعاتي طور 11 ڊئمن جي اڏاوت جي رٿابندي ڪئي وئي آهي، جنهن تحت مول ندي (Mole Basin)تي 7 ۽ لٽ ندي (Lat Basin) تي 4 ڊئم تعمير ڪرڻ جو منصوبو جوڙيو ويو آهي. ٻنهي ندين ۾ پاڻي جا وهڪرا عارضي آهن ۽ گهٽو ڪري چوماسي جي مُند ۾ پاڻي دستياب هوندو آهي.

تجويز ڪيل ذيلي منصوبي جا 2 مقصد آهن، جن ۾ جر جو پاڻي ذخيرو ڪرڻ سان گڏ ٻوڏ جي وهڪرن جي رفتار ۽ شدت کي گهٽائڻ شامل آهي. هن ذيلي منصوبي سانزرعي زمين،نباتات ۽ حياتيات، مقامي آبادين سميت رستن ۽ بجلي جي ٿنڀن جهڙين عوامي سهولت وارن نڪاٽن جي ڪنهن حد تائين متاثر ٿيڻ جو خدشو آهي.

موجوده اي ايس ايم پي دستاويز پاڱي هڪ جي ماحولياتي اثرن ۽ اُنهن کي گهٽائڻ وارن اپائن جي باري ۾ رهنمائي ڪري ٿو. ذيلي منصوبي 2.1 تحت بنيادي ڍانچي جي بحالي: ملير ضلعي جي تعلقي گڏاپ ۾ لٽ ندي (Lat Basin) تي ٻوڏ جي خطرناڪ وهڪرن کان بچاءُ شامل آهي. لٽ ندي تي 4 ننڍن ڊئمن ۾ لٽ-1، لٽ-2، لٽ-3 ۽ لٽ-4 شامل آهن. سرڪار پاران محفوظ قرار ڏنل علائقن ۾ ڪنهن بہ ڊئم جو اڏاوتي ڪم شامل نہ آهي.

ايس ايف اي آر پي (SFERP) جي اي ايس ايم ايف (ESMF) دستاويز ۾ بيان ڪيل شروعاتي جانچ جو معيار اِن ڳالهہ جي نشاندهي ڪري ٿو تہ تجويز ڪيل منصوبي تي ڪم سان وچولي درجي جا ماحولياتي ۽ سماجي خطرا پيدا ٿيڻ جا امڪان آهن، جڏهن تہ اهي خطرا امڪاني طور عارضي ۽ منهن ڏيڻ جوڳا آهن. اُن کانسواءِ منصوبي جي علائقي تي ڊگهي عرصي تائين ناڪاري اثر رهڻ جا ڪي بہ امڪان نہ آهن. ان سلسلي ۾ اي ايس ايم پي دستاويز عالمي بئنڪ جي سيف گارڊ ٽيم سان صلاح مشوري ذريعي تيار ڪيو ويو آهي، تہ جيئن وچولي درجي جي خطرن کي منهن ڏئي سگهجي. سنڌ-اي پي اي موجب: جيتوڻيڪ تجويز ڪيل ڊئمن ۾ پاڻي ذخيرو ڪرڻ جي گنجائش 25 ملين ڪيوبڪ ميٽر کان گهٽ ۽ ايراضي 4 چورس ڪلوميٽر آهي، تنهنڪري سمورن ذيلي منصوبن جا ڊئم اِي آءِ اي ضابطو 2021 ۽ آءِ اِي جي شيڊول 2 ۾ واضح ڪيل حدن اندر واقع آهن. اهي سمورا منصوبا شيڊول 2 ۾ اچن ٿا، تنهنڪري فني طور انهن کي هڪ آءِ اي اي دستاويز گهربل آهي. سيپا (SEPA) جي گهرجن تي عمل ڪندي سمورن چئني ڊئمن لاءِ هڪ آءِ اي اي دستاويز تيار ڪيو ويو آهي. ان حوالي سان فيصلو سيپا اختيارين سان صلاح مشورن بعد ڪيو ويو. جڏهن تہ سمورن ذيلي منصوبن لاءِ سنڌ سرڪار کان اجازتنامو (NOC) ورتو ويو آهي.

جائزي واري علائقي ۾ ساوڪ جي ننڍن وڻن يا ٻوٽن جي ٻيلي طور (جتي جڙي ٻوٽيون ۽ ٻوٽا هوندا آهن) درجي بندي ڪري سگهجي ٿي. ڪاٽو لڳايو ويو آهي ته 4 ننڍن ڊئمن جي اڏاوت لاءِ 17 وڻ وڍڻ جي ضرورت هوندي، جڏهن ته اُنهن مان ڪوبه وڻ آءِ يو سي اين فهرست موجب خطري هيٺ نه آهي. هڪ وڻ وڍڻ جي صورت ۾ 5 وڻ لڳائڻ جي تناسب سان مجموعي طور 85 وڻ پوکيا ويندا. اڏاوتي ڪم شروع ڪرڻ کان اڳ وڻن جي واڍي واري فهرست ٺاهي ويندي.

هي اي ايس ايم پي دستاويز ذيلي منصوبن جي موجوده طبعي، حياتياتي، سماجي، معاشي ۽ ماحولياتي پاسن جي باري ۾ ڄاڻ ڏئي ٿو. جڏهن ته منصوبي تي عملدرآمد دوران اثرن کي گهٽائڻ جي اپائن ۽ ناڪاري سماجي ماحولياتي اثرن کي قبول جوڳي حد تائين ختم ڪرڻ جي سرگرمين جو مجموعو مهيا ڪري ٿو.

ذيلي منصوبن جي علائقن ۾ ننڍن ڊئمن لاءِ جايون طئہ ڪرڻ لاءِ ڪنسلٽنٽس کان شروعاتي اپياس ڪرايا ويا. جڏهن ته ڪنسلٽنٽ عملي پاران ڪلائينٽ عملي سان گڏ پڻ سروي ڪيا ويا ته جيئن موزون جاءِ جي چونڊ ڪئي وڃي. ان ڪانپوءِ حتمي چونڊ کان پهرين تجويز ڪيل جاين جو ترت سماجي ۽ ماحولياتي تجزيو ڪيو ويو. اُن سان گڏ اي پي اي سنڌ، صوبائي ٻيلي کاتي، ڊبليو ڊبليو ايف ۽ مقامي آبادين پاران ضرورت پٽانڌڙ چونڊيل جاين جي منظوري ڏني وئي.

اها زمين جاگرافيائي لحاظ سان سڌي ۽ ڪنهن حد تائين لهواري آهي. ذيلي منصوبن جا سمورا علائقا زون B-2۾ 0.16 کان 0.24 پي جي اي (زلزلي يا قدرتي آفتن کي روڪڻ واري ڍانچي جي پئماش) جي فرق سان اچن ٿا (پاڪستان بلڊنگ ڪوڊ آف پاڪستان، 2022). هن زون ۾ نقصان جو خطرو گهٽ آهي، ان جو مطلب ته زون ۾ ايندڙ سمورن علائقن ۾ زلزلي جو خطرو گهٽ هوندو. ذيلي منصوبن جي علائقن جي آبهوا گرم ۽ خشڪ رهي ٿي. جڏهن ته انهن علائقن ۾ هڪ سال دوران وڌ کان وڌ 0.03 کان 3.04 انچ تائين برساتون ٿينديون آهن.

نيسٽ ليب جي ماهرن پاران ذيلي منصوبن جي علائقن ۾ مختلف هنڌن تان جُزا ورتا ويا ۽ سيپا جي منظور ٿيل ڊو ڪوم ليبارٽري ۾ اُنهن جو معائنو ڪيو ويو. جڏهن ته اُنهن نمونن جو سنڌ انوائرنمينٽل ڪوالٽي اسٽينڊرڊ 2016 (ماحولياتي تحفظ جو ادارو) جي معيار پٽانڌڙ معائنو پڻ ڪيو ويو. معائني مان پتو پيو ته اُتي زهريلا جُزا طئہ ڪيل معيار کان گهٽ آهن. جڏهن ته کُليل پاڻي واپرائڻ سبب پاڻي جو لڙاٽيل هجڻ، پٿريلي علائقي ۾ کارو پاڻي هجڻ، نيڪال جو نظام ۽ صفائي نه هجڻ ڪري مائيڪرو بايولاجيڪل گدلاڻ پيدا ٿيندي آهي. انساني فضلي جي نتيجي ۾ پاڻي گدلو ٿيڻ ڳڻتي جوڳي ڳالھ آهي. اُن کي ڊئمن جي اڏاوت ڪندڙ عملي لاءِ فلٽر ٿيل پاڻي جي فراهمي وسيلي گهٽائي سگهجي ٿو ۽ اُن حوالي سان اثر گهٽائڻ جي اپائن واري ڀاڱي ۾ تفصيلي ذڪر ٿيل آهي.

مقامي آبادين پاران زميني سطح تي بيٺل ۽ جر جي پاڻي کي بنيادي ضرورتن لاءِ ڪتب آندو ويندو آهي. ذيلي منصوبن جي علائقن ۾ جر جي پاڻي جي اونهائي 150 کان 250 فٽ آهي.

ذيلي منصوبن لاءِ ڪابہ خانگي زمين گهربل نه هوندي، ڇاڪاڻ جو ڍنڍون، ڍورا ۽ نالا سرڪاري ملڪيت هوندا آهن. اُن سان گڏ ڊئم ۽ ڪيمپ جا علائقا سرڪاري زمين ۾ تجويز ڪيا ويا آهن، پر جيڪڏهن منصوبي لاءِ ڪا زمين گهربل هجي ته ان کي حاصل ڪرڻ جو طريقو نوآبادياتي پاليسي فريم ورڪ پٽانڌڙ هوندو، جيڪو ايس ايف اي آر پي لاءِ تيار ٿيل آهي. اُن ڪانسواءِ اڳوات موجود ڍانچي (جهڙوڪ جانورن جا ٿاڪ، ڍنڍون ڍورا، عوامي سهولتن جا ڍانچا ۽ پولٽري فارم وغيره) ڊاهڻ جون سرگرميون شامل نه آهن ۽ ڪنهن بہ قسم جي آبادڪاري جي ضرورت نه هوندي، ڇاڪاڻ جو انهن علائقن ۾ آباديون ٽڙيل پکڙيل آهن ۽ ذيلي منصوبا گهٽ آبادي واري علائق ۾ واقع آهن.

اڏاوتي مرحلي ۾ عارضي طور ناڪاري اثر پوڻ جا امڪان آهن. ٽنهنڪري ٺيڪيدار پاران رپورٽ ۾ اثر گهٽائڻ بابت تجويز ڪيل اپائن تي سختي سان عمل ڪيو ويندو. اُن ڪانسواءِ سمورن ننڍن ڊئمن لاءِ عارضي سهوليتون (جهڙوڪ ڪيمپ علائقي جو قيام، ذخيرو ۽ پارڪنگ ايريا وغيره) غيرآباد زمين تي تعمير ڪيون وينديون، ته جيئن حياتيات ۽ نباتات تي پوندڙ اثرن کي گهٽائي سگهجي. اڏاوتي مرحلي دوران رڳو ڊئم جي مرڪزي حصي ۾ ساوڪ ڪڍڻ يا زمين جو استعمال تبديل ڪرڻ جي توقع هوندي. اُن ڪانسواءِ ڪوبہ عارضي يا مستقل رستو نه ٺاهيو ويندو ۽ اڳوات موجود رستن سوڌو ٻيا وسيلا ڪتب آندا ويندا. سرگرمين جي مرحلي ۾ ڪنهن مشينري يا اوزار جي ضرورت نه هوندي، ڇاڪاڻ جو ڊئم عارضي وهڪرن جي علائقن ۾ واقع آهن.

عملي جي صحت ۽ تحفظ کي يقيني بڻائڻ جي اپائن ۾، لڳاتار نگراني، عملي توڙي مقامي آبادين ۾ آگاهي، هنگامي حالتن دوران ترت اپاءَ، نيڪال جي مناسب سهولتن، پيئڻ جي پاڻي ۽ عملي لاءِ ڪچري جي دٻي جي فراهمي شامل آهن. اهي سموريون سرگرميون ايس ايف اي آر پي لاءِ خصوصي طور تيار ڪيل ليبر مئنيجمينٽ پروسيجر سان ڳنڍيل آهن.

تجويز ڪيل ڊئمن جي حفاظت يقيني بڻائڻ لاءِ هڪ اسپل وي پهرين حفاظتي لائين طور ڏنو ويو آهي. اسپل وي کي پاڻي جي سطح کان 4 فٽ مٿئين حصي (Freeboard) سان گڏ اهڙي نموني ڊزائين ڪيو ويو آهي جو 100 سالا ٻوڏن کي حفاظت سان نيڪال جو لنگهه ملي ويندو. هي فري بورڊ پاڻي ذخيرو ڪرڻ لاءِ ڊئم جي ويڪر ۽ پاڻي جي لهرن جي اونچائي کي نظر ۾ رکندي تيار ڪيو ويو آهي.

ڊئمن جي ٽٽڻ بابت هڪ جامع اپياس ڪرايو ويو، جنهن جي رپورٽ "ڊيٽيل ڊزائين" جي عنوان سان جاري ڪئي وئي. هن اپياس جي رپورٽ ۾ هي نتيجو ڪڍيو ويو آهي ته ٻوڏ جي پاڻي کي ذخيرو ڪرڻ لاءِ سمورن چئني ڊئمن جا علائقا ننڍا آهن. سمورا تجويز ڪيل ڊئم چاڪاڻ جو ٻوڏ جي وهڪرن کي روڪڻ ۽ جمع ڪرڻ لاءِ آهن، تنهنڪري اُن سان هڪ پاسي ٻوڏ جا نقصان گهٽ ٿيندا ۽ زندگي جو ڪاروهنوار رڳو ڪجهه ڏينهن (امڪاني طور 4 کان 9 هفتا) لاءِ متاثر ٿيندو. اي ايس ايم پي بجيٽ ۾ آبادي جي ڀلائي لاءِ مالي مدد جي به سفارش ڪئي وئي آهي ته جيئن غير متوقع اثرن جو ازالو ڪري سگهجي.

اُن ڪانسواءِ، ماحولياتي ۽ سماجي اثرن جو جامع جائزو (C-ESIA) وٺڻ لاءِ هڪ ڌار تجزئي جي تجويز ڏني وئي آهي. سي -اي ايس آءِ اي جو مجموعي مقصد ماحولياتي ۽ سماجي اثرن سان گڏ انهن خطرن جي نشاندهي ڪرڻ آهي، جيڪي هاڻوڪين يا مستقبل جي ترقياتي سرگرمين سان ڳنڍيل هجن. اهي اثر ۽ خطرا اهڙن اثرن جو ڪارڻ بڻجي سگهن ٿا، جيڪي تجويز ڪيل ننڍين ڊئمن جي واٽر شيڊ سوڌو ماحولياتي، سماجي ۽ اقتصادي پائيداريت کي ڊگهي عرصي تائين خطرن جي ور چاڙهيندا. جاڙايل تجزيو معاهدي تي صحيُن ڪانپوءِ شروع ٿيندو ۽ اُن کي 6 مهينن ۾ مڪمل ڪيو ويندو.

اي اينڊ ايس سيف گارڊ تحت نگراني ڪئي ويندي، جنهن جو مقصد اثر گهٽائڻ جي منصوبن تي عملدرآمد ۽ شڪايتن جو روزانو بُنيادن تي اثرائتي نموني ازالو يقيني بڻائڻ آهي. پي آءِ يو سطح تي ماحولياتي، سماجي تحفظ ۽ صنفي ماهرن پاران حفاظتي نگراني ڪئي ويندي، ته جيئن اثر گهٽائڻ جي قدمن بابت منصوبن تي اثرائتو عمل يقيني بڻايو وڃي، جڏهن ته روزانو بُنيادن تي فيلڊ ۾ وڃي پڻ جائزو ورتو ويندو. فيلڊ جي سطح تي پروجيڪٽ امپليمينٽيشن ڪنسلٽنٽس (PIC) جي لاڳاپيل عملي پاران به معمول کان وڌيڪ حفاظتي نگراني ڪئي ويندي. پي آءِ سي ۽ پي آءِ يو پاران اي ايس ايم پي لاءِ ماهوار، ٽه ماهي ۽ سالياني رپورٽ پيش ڪئي ويندي.

ايس ايف اي آر پي تي عملدرآمد سوڌو پي آءِ يو -ايس ايف اي آر پي سان گڏ اي ايس ايم پي پيش ڪرڻ جون مجموعي ذميواريون سنڌ حڪومت جو آبپاشي کاتو ادا ڪندو، جنهن جي سربراهي پروجيڪٽ ڊائريڪٽر ڪري ٿو. پي آءِ يو پاران پروجيڪٽ امپليمينٽيشن ڪنسلٽنٽس جون خدمتون ورتيون ويون آهن، جن جي ذميواري ڊئمن جي اڏاوت جي نگراني ڪرڻ آهي. ٺيڪيدار به ماحولياتي، سماجي، صحت ۽ ليبر آفيسر مقرر ڪرڻ جو پابند هوندو، ته جيئن موجوده اي ايس ايم پي ۾ واضح ڪيل گهرجن سوڌو اثر گهٽائڻ وارن قدمن عملدرآمد يقيني بڻائي سگهجي.

تجزئي جي ڪاٽي موجب مٿي ڄاڻايل 4 ڊئمن جي اڏاوت دوران 17 وڻ وڍيا ويندا، اُنهن مان ڪوبه آءِ يو سي اين موجب خطري هيٺ ناهي. هڪ وڻ جي جاءِ تي 5 وڻ پوکيا ويندا ۽ هڪ وڻ تي 2000 روپيا خرچ ٿيندو، اُنهي تناسب سان مجموعي خرچ جو ڪاٿو 170,000 روپيا لڳايو ويو آهي. اي ايس ايم پي تي عملدرآمد لاءِ 200، 180، 52روپين جي بجيٽ ڌار رکي وئي آهي. جڏهن ته هر ڊئم جي علائقي ۾ مقامي آبادين جي بهتري ۽ ڀلائي لاءِ 7,000,000 روپيا رکيا ويا آهن. اها رقم عارضي طور هر ڊئم جي اي ايس ايم پي بل ۾ شامل ڪئي وئي آهي.